
Od Československé národní demokracie k Národnímú sjednocení

Jan Mařica

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#485

#485

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Od Československé národní demokracie k Národnímú sjednocení

Jan Mařica

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#485

BRNO 2018

Recenzovali: prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc. (Technická univerzita v Liberci)
prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Masarykova univerzita)
prof. PhDr. František Hanzlík, CSc. (Univerzita obrany)

© 2018 Jan Mařica

© 2018 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9092-7

ISBN 978-80-210-9093-4 (online : pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9093-2018>

Obsah

1 ÚVOD	9
1.1 Stav bádání	11
1.2 Pramenná základna	12
2 LÉTA KRYSTALIZACE STRANY 1918–1925	14
2.1 Od státoprávní demokracie k národní demokracii	14
2.2 V opozici a začátek secese – volební porážka v roce 1920	21
2.3 Pětka a vládní návrat	23
2.4 Odstředivé tendence uvnitř strany a volební rok 1925	27
2.5 Parlamentní a senátní volby 1925	33
2.6 Mladá generace národní demokracie	35
2.7 Alois Rašín	39
3 BLÍŽE KE KRAJNÍ PRAVICI 1926–1929	49
3.1 Počátky českého fašismu a národní demokracie	49
3.2 Gajdova aféra a politické pozadí krizového roku 1926	54
3.2.1 Národní demokracie v hlasité opozici (společně s fašisty)	58
3.2.2 Konsolidace poměrů uvnitř národní demokracie na podzim 1926 – nástup křídla živnostenské banky	65
3.3 Volba prezidenta republiky 1927	73
3.4 Politická emancipace fašistů na národní demokracii a komunální volby na podzim 1927	75
3.5 Spor s mládeží demokratického zítřku a konec roku 1927	84
3.6 Národnědemokratický ministr ve vládě	86
3.7 Rozpad koalice občanských stran a hledání spojení do parlamentních voleb v roce 1929	88
3.8 Politický nástup křídla živnostenské banky v národní demokracii a volby do Národního shromáždění 1929	94
4 OD VLÁDNÍ STRANY K NÁRODNÍMU SJEDNOCENÍ (1930–1935)	99
4.1 František Xaver Hodáč	99
4.2 Odstranění radikálních nacionalů z vedení strany	105
4.3 Pád generálního tajemníka Františka Hlaváčka	113
4.4 Revolta (nejen) mladých	120
4.4.1 Potlačení radikálních národních demokratů a VII. Říšský sjezd v Bratislavě	133
4.5 Členem vlády v době hospodářské krize	145

4.6	Insigniáda	153
4.7	Idea koncentrační strany	155
4.8	Založení strany Národního sjednocení	157
4.9	Aktivní nástup Národního sjednocení a obtíže sjednocovacích procesů	162
4.10	Před volbami 1935	172
4.11	Program Národního sjednocení a ostrá volební kampaň	177
4.12	Volební výsledky Národního sjednocení	185
4.13	Povolební účet Národního sjednocení	188
5	OD NÁRODNÍHO SJEDNOCENÍ K NÁRODNĚDEMOKRATICKÝM KOŘENŮM 1935–1937	195
5.1	Povolební tápání Národního sjednocení a volba prezidenta republiky 1935	195
5.2	Oslabený Hodáč, Stříbrný v ústraní – formování před otevřeným střetem	201
5.3	Předehra k otevřenému konfliktu – spor v Mladém Národním sjednocení	204
5.4	Spory o vylučování	211
5.5	Kramářovi důvěrníci a dopis F. X. Hodáčovi	220
5.6	Porážka ligistického směru v Národním sjednocení a Kramářova smrt	225
5.7	Valný sjezd Národního sjednocení – návrat k národně demokratickým kořenům	230
6	ZÁVĚR	235
	SUMMARY	241
	SEZNAM ZKRATEK	244
	PRAMENY A LITERATURA	245
	Prameny archivní povahy	245
	Tištěné prameny	246
	Denní tisk a periodika	247
	Literatura	247
	Elektronické zdroje	248
	OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	249
	Soupis zdrojů obrazové přílohy	262
	JMENNÝ REJSTŘÍK	263

Věnováno mým prarodičům Jarmile a Josefu Petrovým z Nové Paky.

1 ÚVOD

Problematika Československé národní demokracie po delší dobu v českých dějinách, jako by byla vyřešena, nebo neexistovala. Československá národní demokracie představovala za první republiky stranu vlivnou a také schopnou přitahovat zájem okolí. Do nově vzniklého Československa vstupovala jako strana elit, která s sebou nesla dědictví a étos protirakouského odboje, který vedl k získání samostatnosti. V Revolučním národním shromáždění se nebála převzít prim. Během svého dvacetiletého života dosáhla národní demokracie paradoxně svého zenitu již v první československé vládě. Vlivem několika faktorů strana početně velmi slábla, ale mezi početní slabostí a ztrátou vlivu neplatila v tomto případě přímá úměra. I hrst národních demokratů dokázalo pronést názor, který v (nějaké podobě) znamenal každý.

Původně koncentrační projekt s sebou nutně nesl nutnou pluralitu názorů, která byla trpěna a občas brána jako klad, který potvrzuje demokratičnost. Nicméně k jednotě strany pluralita názorů rozhodně nevedla. Ta během svého života předvedla několik obrátů, které občas budily až údiv. Záleželo pouze na tom, které křídlo ve straně získalo převahu a uzmulo pozornost Karla Kramáře pro sebe.

Bezesporu se jednalo, a stále jedná, o zajímavou látku k výzkumnému bádání. Zejména, když uvážíme spojitosti s fašisty, Živnostenskou bankou, Ústředním svazem Československého průmyslu, napjatý vztah k Hradu a přítomnost mnoha politických kalkulů. Přesto byla problematika Československé národní demokracie do roku 1989 jakoby vyřešena. Mnohé naznačilo, když po druhé světové válce nebyla strana povolena, přitom se žádné kolaborační činnosti nedopustila. Její příslušníci před Mnichovem hlasitě vyzývali k podpoře republiky a odmítali jakoukoliv možnost kapitulace. Nacionální národní demokracie se nehodila

do poválečné levicové Národní fronty Čechů a Slováků z řady důvodů. Poválečný vývoj můžeme vnímat i jako období, kdy se vyrovnávaly účty s politickými rivaly z prvorepublikové éry. Nástup komunistické totality tento trend ještě více umocnil a znamenal znásobení revanše. Vykonstruované procesy po roce 1948 znamenaly těžké tresty i pro některé národní demokraty. Pokud se o národní demokracii mluvilo, tak jako o straně silně reakční, fašizující a případně až fašistické. Seriózní výzkumná práce, která by došla k jiným než předem daným závěrům, již ze samé podstaty během totality vydána být nemohla.

Polistopadový vývoj přinesl již solidní badatelské práce, které se ponejvíce zabývaly osobou Karla Kramáře. O straně samotné vznikly přehledy a práce různé kvality. Často podmíněné rozvíjejícím se archivním výzkumem a stále ještě určitou tendenčností. Poměr strany k fašismu došel k úpravě, ale stále nebyl do hloubky vysvětlen a prozkoumán. Podobně na tom bylo rozlišení a vyhodnocení klíčových vlivů uvnitř stranické politiky. Zejména tzv. průmyslovému křídlu byla občas v hodnotících závěrech přisuzována téměř ultimativní moc. Trochu zjednodušeně do něj byli také zařazeni lidé, které pojil většinou jen majetek průmyslového charakteru. Právě hlubšímu výzkumu spojitosti národní demokracie s fašismem a příklonů strany k radikální národní politice je následující práce věnována. S tím nutně souvisí i výzkum mocenských mechanismů – struktur ve straně, které měly na směr stranické politiky zásadní vliv.

Již na počátku cítím potřebu zdůraznit a čtenáře informovat, že tato publikace nemá ambici stát se vyčerpávající encyklopedií národní demokracie, která by šla až na hranici mikrovýzkumu jednotlivých regionů. Takovýmto krokem by tato práce ještě více narostla a její původní koncepce by se vytratila. Hlavní úkol práce spočívá v rozeznání vlivů a mechanismů, které měly na směřování národní demokracie určující vliv. Již od samého počátku se jednalo o stranu, která měla svoji sílu zejména v Čechách. Výsledky z ostatních zemí příliš ke chlubení nebyly. S tím šla ruku v ruce i relativní slabost jednotlivých zemských organizací vůči Praze. Právě v ní se rozhodovalo o zásadních otázkách ve straně. To pochopila i řada regionálních politiků a jednání v Praze se účastnila. Získali tak vliv na stranu, a proto jim je v práci věnován prostor.

Také bych rád na závěr dodal, že nemám žádné afiliace k jakékoliv politické straně nebo hnutí a jako liberecký historik nedávám žádné zemi, metropoli či regionu přednost.

Politické strany běžně prodělávají změnu svých názvů. Z tohoto důvodu pro lepší přehlednost a kontinuitu jsem zvolil používání zažitých označení pro jednotlivé politické strany. Samotná Československá národní demokracie byla a je častěji spíše známou jako národní demokracie. Její členové a politici o ní takto ve své době hovořili. Ze stejného důvodu nalezne čtenář v předkládané práci například agrárníky, sociální demokraty, živnostníky etc.

1.1 Stav bádání

Dosavadní odborné zpracování vymezeného tématu je relativně skromné a případně také rozporuplné. Samostatné syntetické zpracování, které by se věnovalo dvacetiletému životu národní demokracie, respektive Národního sjednocení v české historiografii, prozatím chybí. V roce 1983 vznikla práce Vladimíra Fice: *Národní sjednocení v politickém systému Československa (1930–1938): Příspěvek ke kritice českého buržoazního nacionalismu*¹. Právě celý název vystihuje její největší problematičnost. Ficova publikace vznikla v době komunistické éry a nese s sebou silnou tendenčnost, která je patrná zejména v oblasti hodnocení a závěrů. Její autor ve své publikaci postupně dokazuje dobově předpojatou premisu o Československé národní demokracii jako straně reakční a v podstatě fašistické již ze samé podstaty. Podobně působí i jeho předem přijaté závěry o roli Živnostenské banky a agrární strany, kterou ve svém výkladu poměrně přecenil.

Téma týkající se národní demokracie bylo v posledních dvaceti letech zpracovááno spíše jako součást širě zaměřených prací. Nejznámější je zřejmě *Česká politická pravice*² od Jany Čechurové. Nejpodrobněji je téma Československé národní demokracie zpracováno v syntetických souborech *Politické strany 1861–1938*³ od Zdeňka Sládka a *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*⁴ od Josefa Tomeše.

Česká historiografie se spíše věnovala produkci biografii věnovaných nejvýznamnějším politickým osobnostem. K samotnému předsedovi strany Karlu Kramáři vyšlo publikací hned několik⁵, ale věnují se především zkoumané osobnosti, kdy dění ve straně představuje téma spíše sekundární, případně okrajové. Podobné zaměření mají i publikace věnované Aloisu Rašínovi, kde ovšem není přílišná relevance k vymezené problematice⁶. Z národně demokratických

1 FIC, Vladimír. *Národní sjednocení v politickém systému Československa 1930–1938 : Příspěvek ke kritice českého buržoazního nacionalismu*. Praha: Academia, 1983.

2 ČECHUROVÁ, Jana. *Česká politická pravice*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

3 SLÁDEK, Zdeněk. Československá národní demokracie. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel. *Politické strany : Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. Brno: Doplněk, 2005, s. 593–616.

4 TOMEŠ, Josef. Nacionalismus a demokracie. In BROKLOVÁ, Eva; TOMEŠ, Josef; PEHR, Michal. *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*. Praha: Masarykův ústav: Archiv AV ČR, 2008, s. 130–213.

5 WINKLEROVÁ, Martina. *Karel Kramář (1860–1937)*. Praha: Argo, 2011. s. 348. LUSTIGOVÁ, Martina. *Karel Kramář: první československý premiér*. Praha: Vyšehrad, 2007. 363 s. srov. *Karel Kramář (1860–1937) : život a dílo: [Praha, 31. října – 2. listopadu 2007]*. Praha: Historický ústav, 2009. 783 s. srov. KVAČEK, Robert – KRAMÁŘ, Karel. *Karel Kramář: 150 let od narození: sborník textů*. Vyd. 1. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2011. 165 s. srov. *Karel Kramář: studie a dokumenty k 65. výročí jeho úmrtí*. Vyd. 1. Praha: Euroslavica: Slovanský ústav, 2003. 143 s.

6 ČECHUROVÁ, Jana. *Alois Rašín: dramatický život českého politika*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1997. 173

osobností dále existuje monografie věnovaná Jaroslavu Preissovi, která se věnuje především jeho životu⁷.

Jako podstatně více využitelné k vymezenému tématu jsou publikace, jejichž prioritní badatelský záměr netvořila národní demokracie. Zde můžeme uvést práce Libora Vykoupila věnující se Jiřímu Stříbrnému a českému fašismu⁸. Z hlediska fašistické základny tvoří slušný přehled o národní demokracii – Národním sjednocení také publikace Tomáše Pasáka⁹. O dění v národní demokracii poskytne k určitému období solidní nástin také monografie dvojice autorů Petra Hoffmana a Antonína Klimka věnovaná Radolu Gajdovi¹⁰.

1.2 Pramenná základna

Pramennou základnu předkládané práce tvoří především archivní výzkum v relevantních archivech. Jelikož se stranický archiv nedochoval, tak musel být proveden výzkum zaměřený na hlavní představitele Československé národní demokracie – Národního sjednocení. Nejdůležitější fond pro zvolené téma představuje osobní pozůstalost Františka Xavera Hodáče, která se nachází v Národním archivu. F. X. Hodáč sice nebyl generálním tajemníkem strany, ale jeho fond dobře pokrývá stranické dění v letech 1929 – 1938. Pro prioritní badatelské období (přibližně 1926–1937) této práce jsou velmi cenné fondy Předsednictva ministerské rady a Policejního prezidia deponované v Národním archivu. Další důležitý pramenný zdroj, zejména k vnějšmu dění, představuje fond Tajné deponovaný v Archivu Kanceláře prezidenta republiky.

Z hlediska celkového stranického dění (i mimo prioritně vymezené období) představují důležitý pramen fondy pozůstalosti Františka Hlaváčka a Karla Kramáře, které jsou deponovány v Archivu Národního muzea. Hlaváčkův fond v podstatě do velké míry nahrazuje stranický archiv, protože F. Hlaváček v letech 1925–1931 zastával funkci generálního tajemníka strany. Stranický archiv dále může částečně nahradit fond Karla Kramáře, který ale s třicátými léty ztrácí na důležitosti, protože předseda strany se s přibývajícím věkem více a více ze stranického dění vytrácel.

Specifický a zároveň velmi důležitý pramen pro celou práci představují memoáry Vlastimila Klímy. Ten svým přehledem, šířkou a hloubkou nabytých zna-

s. srov. KLAUS, Václav. *Alois Rašín: český politik, právník a národohospodář*: sborník textů: výňatky z díla Aloise Rašína. Praha: Cep, 2003. 98 s.

7 KOSATÍK, Pavel. *Bankéř první republiky: život dr. Jaroslava Preisse*. Vyd. 1. Praha: Motto: Restituční investiční fond, 1996. 207 s.

8 VYKOUPILO, Libor. *Jiří Stříbrný: Portrét politika*. Brno: Maticе Moravská: 2003. *Český fašismus na Moravě*. Brno: Maticе moravská, 2013.

9 PASÁK, Tomáš. *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh. 1999.

10 HOFMAN, Petr – KLIMEK, Antonín: *Vítěz, který prohrál*. Generál Radola Gajda. Praha, 1995.

lostí převyšoval prvorepublikové politiky a také řadu kolegů, kteří se spolu s ním nacházeli ve straně elit, jakou představovala Československá národní demokracie. Jeho obecné, ale především interní vzpomínky na dění uvnitř strany představují neocenitelný pramen k bádání o národní demokracii – Národním sjednocení. Problematičnost pamětí Vlastimila Klímy je totožná se všemi sepsanými paměťmi politiků. Pro správné použití těchto pramenů představuje základní předpoklad nezbytná velká míra kritičnosti. Vlastimil Klíma patřil k nacionálnímu křídlu ve straně a některé jeho pohledy na Karla Kramáře a Ladislava Rašína jsou až příliš velkorysé a shovívavé. Kramáře Klíma upřímně obdivoval a L. Rašína pojímal téměř jako svého mladšího bratra, ke kterému nikdy nebyl příliš kritický. V Klímových pamětech je také patrná snaha o obhajobu Mladé generace ČsND v letech, kdy na ni měl určující vliv, což ještě platilo na začátku třicátých let. V jeho podání vynívá dění a spory Mladé generace s vedením strany ne zcela objektivně. Zejména jeho některá hodnocení vybízejí k dojmu, že mladí pod vlivem jeho skupiny Národní myšlenky všechny spory vyhráli a vedli spravedlivě. I přes tyto výhrady představují memoáry V. Klímy poměrně objektivní a dobře využitelný pramen. Fond pozůstalosti Vlastimila Klímy je deponován v Archivu Národního muzea, kde se nachází pouze část jeho rozsáhlých pamětí. Druhá část se nachází ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu.

Jako sekundární archivní prameny (dle jejich využitelnosti) můžeme označit Prezidium zemského úřadu v Národním archivu. Osobní pozůstalosti: Bohdana Bečky, Karla Domina, Františka Ježka, Antonína Hajna, Jana Kaprase, Josefa Klimenta, Vlastimila Klumpara, Josefa Matouška st. a Ladislava Rašína, které jsou deponovány v Archivu Národního muzea. Využitelné jsou také fondy T. G. Masaryka a Edvarda Beneše vztahující se k národní demokracii – Národnímu sjednocení. Ty jsou deponované v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd. Badatelsky využitelný je také fond pozůstalosti Jaroslava Preisse deponovaný v Archivu České národní banky. Fond pozůstalosti Jiřího Stříbrného, uložený ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu, představuje pramen pouze okrajový, protože není dostatečně relevantní k vymezenému výzkumnému úkolu.

Jako nezastupitelný pramen je potřeba brát v podstatě stranické periodikum *Národní listy*. To samozřejmě mělo ideologický národně demokratický charakter, ale novinami otištěné projevy a programové teze představují neocenitelný zdroj. Důležitý pramen, zejména k éře Národního sjednocení, představují brněnské *Lidové noviny*, které vlastnila rodina Stránských. Jednalo se o periodikum nepřliis nakloněné národní demokracii, ale předložené informace z dění v letech 1936–1937 nezřídka představují jediný relevantní pramen k dění uvnitř strany.

2 LÉTA KRYSTALIZACE STRANY 1918–1925

Pro pochopení celkové situace v politické straně je nezbytné, aby celá problematika byla zasazena do svého postupného vývoje a kontextu. Jádro této práce sice tvoří období mladší (1926–37), ale nelze jednoduše pominout situace a okolnosti formující stranu. Zejména ty, které se také stávaly břemeny a stigmaty Československé národní demokracie v dalších letech. Ta vstoupila do nově vzniklé republiky jako federace elit, které se spojily za účelem dosažení samostatnosti. Straně to přineslo prestiž, kterou umocňovalo i zastávání nejvyšších státních postů. Národní demokracie trochu paradoxně dosáhla svého zenitu již v prvním půl roce existence Československé republiky. Od roku 1919 již vedla její cesta pouze dolů (měřeno volebními výsledky). Národní demokraté společně se svojí stranou zažili v prvních letech republiky tu menší, tu větší příkoří. Přinejmenším o tom byli přesvědčeni. Tyto okolnosti se silně promítaly do dalšího vývoje politické strany a jejích některých členů. Ve straně samotné to často znamenalo odstředivá pnutí, která končila buď odchodem nespokojených – např. odchod moravské frakce, nebo nerozhodnými řešeními, které existenci a jednotu politické strany pouze oslabovaly.

2.1 Od státoprávní demokracie k národní demokracii

Již na začátku války v roce 1915 se zrodila myšlenka na založení jedné silné politické strany, která by představovala politickou reprezentaci českého národa. Toto nově vzniklé uskupení mělo provádět aktivistickou politiku vůči Vídni. Na zákrok odbojové Maffie byly záměry v těchto intencích opuštěny. Návrat k myšlence jednotné české koncentrační strany dovolily až změněné politické podmínky v roce 1917. Po císařské amnestii se vrátili političtí vězni domů, a díky tomu mohla být

ve větší míře obnovena neaktivistická činnost české politiky. Znovunalezená idea jednotné koncentrační strany byla oprášena, ale již jako opoziční uskupení vůči Vídni. Roku 1917 se uskutečnilo několik slučovacích porad, z nichž nejvýznamnější proběhly během srpna v Luhačovicích. Původní záměry se týkaly sloučení všech stran městských – občanských a počítalo se i s národními socialisty. Ti si ale kladli nesplnitelné podmínky, a proto ze slučovacích plánů vypadli. Vznik nového subjektu můžeme datovat k 9. únoru 1918, kdy se podařilo završit snahy o koncentraci měšťanských stran do jednoho politického uskupení. Pod názvem Česká státoprávní demokracie se sloučily tyto strany: Národní strana svobodomyšlná (mladočeši), Česká strana pokroková, moravská Lidovo-pokroková strana a většina České strany pokrokové (realisté). K nově vzniklému uskupení se záhy přidala i část Národní strany (staročeši). Předsedou se stal Karel Kramář a místopředsedy Jaroslav Budínský, Antonín Hajn, Alois Rašín a Přemysl Šámal. Cílem tohoto subjektu se stalo vybojovat a vybudovat vlastní stát. Prestiž nové strany postupně rostla se zvyšujícími se státoprávními požadavky a národními proklamacemi (Tříkrálová deklarace, dubnová národní přísaha, slavnosti Národního divadla, sjezd utiskovaných národů rakouských v Praze, etc.). Karel Kramář stanul 13. července 1918 také v čele Národního výboru. V říjnu 1918 vedl delegaci domácích politiků na setkání s představiteli zahraničního odboje do Švýcarska. *Národní listy* se staly hlavním tiskovým orgánem strany a v jejich redakci se denně scházely stranické a kulturní elity.

Po úspěšném převratu 28. října 1918 a vzniku nového samostatného státu byl Národní výbor rozšířen a transformován v Revoluční národní shromáždění. Poměr stran zachovával tzv. politický klíč. Ten se odvolával na výsledky voleb z roku 1911. Státoprávní demokracie získala 46 mandátů (třetí nejsilnější strana). Jako výraz očistění se od aktivistické politiky vstoupili do Revolučního národního shromáždění pouze čtyři poslanci, kteří patřili do mladočeského klubu: Bohuslav Franta, František Lukavský, Karel Kramář a Alois Rašín. Česká státoprávní demokracie představovala koncentraci elit z různých vědeckých a kulturních oborů. Poslanecký mandát v Revolučním národním shromáždění například vykonávali: básník Viktor Dyk, šéfredaktor *Lidových novin* Arnošt Heinrich, novinář Jan Herben, spisovatelé Alois Jirásek a Jaroslav Kvapil, básník Josef Svatopluk Machar, profesor František Mareš, profesor Bohumil Němec, šéfredaktor *Národních listů* František Sís, profesor Ladislav Syllaba. Z ekonomických a právních věd to byli: profesor Karel Engliš, finančník Jaroslav Preiss, advokát Přemysl Šámal, profesor František Weyr. Již tehdy získala strana jednu charakteristiku, která ji provázela po celé období první republiky – ač nepatřila početně k nejsilnějším, tak měla poměrně značný vliv díky svým elitám.

Tehdy populárního Karla Kramáře provázela aureola „národního mučedníka“ a bralo se jako samozřejmost, že bude i nadále zastávat nejpřednější místo v politické reprezentaci nového státu. 14. listopadu 1918 se konala první schůze

Revolučního národního shromáždění. Na Kramářovu žádost zvolilo shromáždění Tomáše Garrigue Masaryka prezidentem a první vládu nového státu. Obojí se událo formou aklamace. Ministerským předsedou se stal Karel Kramář. Exponované a poměrně nevděčné ministerstvo financí převzal druhý národní mučedník Alois Rašín. Ač původně preferoval jiné ministerstvo, tak byl na problematiku financí připraven. Už ve válečné Maffii pracoval s Jaroslavem Preissem na hospodářském plánu pro nový stát a v podstatě se na úkol převzetí Ministerstva financí připravoval. Třetím státoprávníkem ve vládě se stal předák bývalých moravských mladočechů Adolf Stránský, který převzal ministerstvo obchodu.

První úkoly měly charakter spíše administrativní, kdy bylo především nutné zajistit chod státu. Pevnější rysy programu vznikly až po příjezdu Tomáše Garrigue Masaryka do země. Vládní program přednesl 9. ledna v Revolučním národním shromáždění Karel Kramář. Pro detailní výklad první československé vlády a její problematiky není v této práci dostatečný prostor a ani by příliš nezapadal do koncepce, proto se ve výkladu omezíme na podstatné – relevantní události k národní demokracii.

Pro české země nebyl a není typický radikalismus, tím spíše politické atentáty. Na druhou stranu musíme mít na paměti fakt, že se tehdy jednalo o dobu revoluční, a tím pádem velmi radikální. Nemálo levicově zaměřených osob, inspirovaných událostmi v Rusku, toužilo po vybudování státu se socialistickým, nebo přímo bolševickým charakterem. Nově vzniklý stát neměl ani dostatek sil na to, aby mohl potlačit okrajové radikály. Mnozí z nich pod záštitou socialistických stran provozovali činnost, která podkopávala stát a můžeme ji označit jako protistátní. 8. ledna 1919 provedl mladý komunista Alois Šťastný atentát na ministerského předsedu Kramáře, kterého považoval za nebezpečného pro stát. Toho před smrtící kulkou zachránila peněženka nabitá bankovkami a přezka od šlí. Příštího dne přednesl Karel Kramář v Revolučním národním shromáždění vládní programové prohlášení a se záměrem vést delegaci československého státu odjel do Paříže na mírovou konferenci. To znamenalo, že vládu bude v jeho nepřítomnosti řídit její místopředseda Antonín Švehla, který již spravoval důležité Ministerstvo vnitra. Velmi schopný předseda agrárníků Švehla dostal do rukou vládní „otěže“ a ty již nepustil. Postupně směřoval ke koalici se socialistickými stranami, které se netrpělivě hlásily o větší podíl na moci. První československá vláda od jara 1919 skomírala a strany ji držely pouze s ohledem na mezinárodní dění v Paříži. Část národních demokratů se rozhodla nečekat na ránu z milosti a dala přednost útoku. Hlavní iniciátor Jaroslav Stránský svolal se souhlasem Aloise Rašína poslanecký klub, kde se většina vyslovila pro vystoupení z koalice a demisi ministrů.¹¹ Nepřítomný Karel Kramář rezignaci podat neměl. 28. května byla oficiálně prezidentu republiky doručena demise. Prezident Masaryk demisi ministrů Rašína

11 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 626.

a Stránského odmítl. Došlo tak k situaci, kdy ministři neodvolali svoji demisi, ale zůstali ve vládě, a strana samotná vystupovala jako opoziční. Celkově můžeme hodnotit postup národní (státoprávní) demokracie jako neúspěšný. O své nezbytné účasti ve vládě koaliční strany nepřesvědčila a rudozelené spojenectví nenarušila. Volební úspěch se také nedostavil.

Obecní volby konané 15. června 1919 znamenaly drtivé vítězství socialistických stran. Karel Kramář od ledna 1919 ani jednou nezasáhl přímo do řízení vlády. Nezúčastnil se prvního valného sjezdu strany a ani volební kampaně. Tehdy jménem již Československá národní demokracie získala pouhých 9,6 % hlasů. Socialisté s agrárníky dostali legitimní oprávnění k tomu, aby vládli sami. Kramářova vláda byla formálně ponechána k dovládnutí s ohledem na mírovou konferenci v Paříži. Nová vláda „rudo-zelené koalice“ nastoupila 8. července 1919. Zřejmě nejvýraznější postavou první vlády se stal ministr financí Alois Rašín, který prováděl nutné a rozsáhlé reformy. Jemu dané pravomoci ve finančních otázkách často přesahovaly jednotlivá ministerstva. Rašín si díky svému nesmlouvavému a přísnému počínání nezískal širokou oblibu veřejnosti. On i strana byli často viděni jako viníci tíživé sociální situace.

První valný sjezd strany, která byla založena již 9. února 1918, se konal až ve dnech 23. – 25. března 1919. Za rakouské vlády ho c. a k. úřady odmítaly povolit. Státoprávního požadavku se dosáhnout podařilo, a strana tak přijala nový název Československá národní demokracie. Ponechala si národní charakter s tím, že zastupuje všechny složky národa. Jako představitel Slováků se prezentoval senior tamní politiky Matúš Dula a bratislavský advokát Milan Ivanka. V té době oba patřili do jednotného Slovenského klubu, ale oba později přešli k Československé národní demokracii (ČsND). Jako zástupce legionářů vystoupil na sjezdu major ruských legií Jaromír Špaček, který doprovázel T. G. Masaryka při jeho návratu do vlasti. Špaček se později stal poslancem za ČsND, ale tehdejší jeho úsudky o tom, že legionáři jako celek budou mít kladný poměr ke straně, se nenaplnily.¹²

Sjezd řídil místopředseda strany Antonín Hajn. Karel Kramář zaslal telegram, který proklamoval ideje a politické směřování: *„Strana bude soustřeďovat ty, kdo si přejí stálý organický pokrok – pravou sociální spravedlnost bez revoluce a bez násilí – kteří chtějí u nás zachovati klid a pořádek – kteří bojují pro naši svobodu, t.j. proti veškeré pochybné interpretaci liberalismu...svobodu dobyl celý národ a demokratická republika patří celému národu, všem jeho třídám“*.¹³

Prvořadý úkol sjezdu představovalo sestavení programu. Jednotlivé komise měly připravit programové statě pro plénium a to o nich hlasovalo. Samostatná jednání se začala ukazovat složitějšími, protože spolu jednali straníci, kteří ještě

12 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Sbírka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 20.

13 Tamtéž, s. 21.

před třinácti měsíci zasedali v různých politických stranách. Je příznačné i pro futuro, že nejvíce námitek týkajících se nacionalismu měli bývalí Masarykovi realisté. Dosažením státní samostatnosti měl nacionalismus ztratit na aktuálnosti, ale právě tato problematika se stala jednou z třech ploch ve straně a vedla k pozdějšímu stranickému štěpení. Na sjezdu se již jako opoziční element začal profilovat vůdčí představitel Moravy Jaroslav Stránský, který již tehdy vytýkal straně poměr k Hradu.

Mezi hlavní programové teze patřil národní stát, sociální křivdy byly vyhlášeny za největší zlo, ale jejich náprava neměla být provedena diktaturou jedné třídy na úkor druhé.¹⁴ Následovalo hájení demokracie, dodržování lidských práv, rovnosti a všeobecné – rovné hlasovací právo. Pokrokovost vyjadřovala svoboda přesvědčení, slova, tisku a shromažďování. Z toho vyplýval i požadavek na rozluhu státu s církví. Náboženství mělo mít bezkonfesijní charakter. Československá národní demokracie se hlásila k pokračování slovanské politiky a základ zahraniční politiky představovalo vymezení se proti výbojnému Německu. Jazyková otázka vycházela z ideje národního státu. To znamenalo prohlášení československého jazyka za jazyk státní. K menšinové problematice se národní demokracie stavěla chladněji. Vycházela z premisy mezinárodního závazku Československa dodržovat menšinové smlouvy. Navíc proklamovala všem občanům rovná práva a jít v menšinových otázkách nad tento rámeček odmítala. V těchto postojích se odrážely zkušenosti z dob Rakouska-Uherska, ale také aktuální, často záporný, postoj německé menšiny k novému státu.

Nejživějším tématem se na sjezdu stala otázka hospodářského programu. Narážely na sebe dvě koncepce. První zastávala klasický liberalismus (anglického typu) a druhá z pera Karla Engliša prosazovala více reformní sociální model. Původní (konzervativnější) námět programu na sjezd vnesl národohospodář Jan Koloušek, který během války provedl podrobnou analýzu české ekonomiky. Po dlouhých a živých jednáních byl nakonec jednomyslně převzat do stranického programu návrh Karla Engliša. Ten se vyjádřil kriticky jak k liberalismu, tak k socialismu. Nový hospodářsko-sociální řád se neměl orientovat pouze na výrobu statků – produktivitu, ale také na spravedlivé přerozdělení.¹⁵ Šlo tedy o liberální zachování odpovědnosti jednotlivce, ale tam, kde pro to nebyly podmínky, mělo přicházet socializující přerozdělení. Do společenské (státní) správy měly být přesunuty železnice, doly a lesy. Velkostatků se týkalo vyvlastnění za přiměřenou náhradu. Velkoprůmysl měl mít formu akciových podniků. Ve vztahu k dělnictvu program prosazoval kolektivní pracovní smlouvy, aby se mohli dělníci stát rovnoprávným smluvním partnerem, který má zájem na výnosu ze společné práce.

14 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Sběrka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 36.

15 Tamtéž, s. 52.

Tehdejší optimistické poměry dobře vystihovalo, když tisková komise národních demokratů ve vidině velkého rozmachu strany navrhla založit laciný lidový deník *Národní noviny*. Převzetí se dočkala také *Samostatnost* Antonína Hajna a *Národní listy* byly prohlášeny za reprezentativní deník strany.¹⁶ *Národní listy* převzala již v roce 1910 od bratrů Grégrových do vlastnictví Pražská akciová tiskárna (PAT), kterou řídili Karel Kramář a Alois Rašín. PAT fungovala jako stranické vydavatelství. *Národ* založený Bohdanem Bečkou a Františkem Sísem v březnu 1917 vycházel jako týdeník.

Nelze se vyhnout otázce postavení strany v politickém spektru a její ideové charakteristice. Jednoduchá otázka to není, protože například termín liberalismus má mnoho podob a za sebou dlouhý vývoj. Československá národní demokracie bývá označována jako pravicová strana. S tím můžeme v podstatě souhlasit, protože z politických a zejména vládních stran představovala opoziční element vůči socialistům. Zjednodušeně řečeno: pravicovou byla označována, protože stála na okraji pravolevého schématu. Později vytvořené odsudky o krajně pravicové (někdy až fašistické) straně, která hájila zájmy velkokapitálu, představovaly spíše ideologické útoky ze strany levice. Toto tvrzení bylo po dalších desítkách let vlády KSČ jen utvrzováno. I Československá národní demokracie hájila v socializačním duchu doby zákony, které bychom i dnešní optikou těžko mohli spojovat s pravicovou stranou. Například výše uvedené zestátňování nebo sociálně reformní zájmy. Mluvíme-li o popřevratovém období, tak by nebylo vhodné používat pro stranu termín konzervativní. Ten by byl mnohem příhodnější pro Šrámkovu Československou stranu lidovou. I přes uvedenou terminologicko-politologickou problematiku by pro ČsND představovalo nejpřílehlější označení za stranu liberální.

Nebudeme daleko od pravdy, když řekneme, že Československá státoprávní demokracie – Československá národní demokracie toho dostala do vínku požehnaně. Měla velmi dobré předpoklady uspět – schopné politické předáky, elity z různých oborů, ukotvený stranický aparát, symbolické národní mučedníky, prestiž a mohla se pyšnit i podstatným dílem na vybudované státní samostatnosti. Její neúspěch měl několik příčin. Nejvýznamnějším faktorem se stal stranický program a lpění na ideách, které nenacházely v nové republice odezvu, ale někdy i opodstatnění. Samostatný stát byl již získán a stráž před Němci postupně ubývala na aktuálnosti. Národní demokraté se deklarativně odmítali přimknout a zastupovat jednu zájmovou skupinu. Tvrdili a pyšnili se tím, že jsou všenárodní stranou, která nehájí zájmy vybrané třídy. Ostatní politické strany v Československu můžeme označit za zájmové. Měly svůj vymezený elektorát a o ten se staraly. Prakticky jen plynule navázaly na svoji předválečnou minulost. To ostatně udělala ČsND také, ale bohužel

16 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Sbírka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 22.

pro ni k tomu přidala i volební mladočeskou stagnaci. Revoluční poválečná doba trend zájmových stran ještě více posílila. Národní demokraté nabízeli národu vše, nebo alespoň téměř vše, ale konkrétním třídám a stavům minimum. Čtyři roky válečného strádání se pochopitelně na obyvatelstvu podepsaly. Euforii z 28. října brzo dohnalo rozčarování ze stálého nedostatku, drahoty a lichvy. Na další omezení v podobě Rašínova hesla: „pracovat a šetřit“ chtěl slyšet málokdo. Samotný ministr financí Alois Rašín byl často veřejností viněn za různé ekonomické těžkosti a útrapy. Karel Kramář své straně příliš nepomohl. Je otázkou, jestli by jeho přítomnost v domácí politice pomohla zlepšit výsledek dosažený v komunálních volbách. Kramář odjel na mírovou konferenci s ambicemi hrát významnou úlohu, ale to se nestalo. Jeho zahraničně politická koncepce se výrazně mýjela s realitou. Jak v případě zajištění existence československého státu slovanským Ruskem před Němci, tak samostatná intervence v sovětském Rusku. Ta vyvolávala velkou nechuť v domácích poměrech, které mohly skončit revolučními bouřemi a nepokoji. Pro intervenci v Rusku se zpočátku kladně vyjadřoval i Edvard Beneš¹⁷, ale jako pragmaticky založený politik zastával názory, které konvenovaly s plány dohodových představitelů. Mírová konference připravila Kramářovi hodně trpkostí. Po jejím konci dal raději před návratem do vlasti přednost návštěvě Ruska jako soukromá osoba.

Často se zdůrazňuje propad strany ve vztahu k volebním výsledkům, ale na toto mírné zobecnění je potřeba se podívat důkladněji. Mladočeši získali v Čechách v říšských volbách 1911 jen 9,8 % hlasů.¹⁸ Národní demokracie v červnových komunálních volbách roku 1919 na tyto výsledky navázala ziskem 9,6 % hlasů. Používané generalizující konstatování o tom, že poválečný svět šel doleva, má v tomto případě částečné opodstatnění. Ano, socialistické strany dosáhly výborných výsledků, ale že by to bylo v těchto volbách na úkor národních demokratů, není až tak pravděpodobné. Československé národní demokracii (bývalým mladočechům) se naopak spíše podařilo své ztráty relativně minimalizovat. Mládež ČsND pod vedením Jaroslava Werstadta straně také příliš nepomohla, když *Zitřek* odmítl uveřejnit oficiální proklamaci k volbám. Vedení moravského zemského výboru ani nedoporučilo Karlu Kramářovi, aby během volební kampaně do Brna jezdil, protože by jeho projev nebyl pro stranu žádoucí.¹⁹ Kramář v polovině března do Brna přijel, ale nebyl ani podle zvyku přivítán Mladou generací na nádraží. Největší volební

17 Archiv Národního muzea (ANM), fond 214, Vlastimil Klíma, karton č.: 3, *Hrst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 25.

18 *kol. aut.: Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1987. s. 629–631. V Čechách dosáhli mladočeši, státoprávní radikálové a staročeši celkem 12,6 %. Na Moravě mladočeši a staročeši 10,5 %. Staročeši zanikli a státoprávníci dosažením ČSR vyčerpali svůj potenciál. Proto je ve volebním srovnání jako předchůdce ČsND použita mladočeská strana.

19 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Hrst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 166.

úbytek si připsali agrárníci. Větší voličská secese je záležitostí až voleb následujících – 1920.

2.2 V opozici a začátek secese – volební porážka v roce 1920

Prezident Masaryk jmenoval novým ministerským předsedou sociálního demokrata Vlastimila Tusara. Důvodů k takovému kroku měl několik. Vládní zodpovědnost měla umírnit bouřící se radikály ve straně, kteří svojí činností podkopávali stabilitu celého státu. Výběr Tusara představoval logické řešení. Byl členem nejsilnější politické strany (dle výsledků komunálních voleb) a především představoval jednoho z mála sociálních demokratů, který mohl tento úkol díky svým schopnostem zvládnout. Navíc nebyl až tolik zkompromitován rakouským aktivismem. Sluší se dodat, že Antonín Švehla neměl o premiérský post zájem. Od nové vlády se očekávala především stabilita a funkční vládnutí, které minulá koalice začala postrádat. Je paradoxem, že se stal přímý opak. Nová koalice čítala Československou sociální demokratickou stranu dělnickou, Československou stranu socialistickou a Republikánskou stranu československého venkova.

10. července 1919 představil Vlastimil Tusar v Revolučním národním shromáždění programové prohlášení. Ukázal především umírněnost a diplomatické schopnosti. Prohlášení o socializaci bylo mírné a spíše všeobecné. Konkrétně se věnovalo znárodnění těžby uhlí a rud, což se nacházelo i v národnědemokratickém programu. Alois Rašín reagoval na vládní prohlášení: „*Ani v otázce socializace nebylo by překážek pro spolupráci...*“ a připomněl všeobecné obavy udržení výroby.²⁰ Ve vztahu k pozdějšímu vývoji stojí za pozornost i podpora nové vlády od Ústředního svazu československých průmyslníků, kterou vyjádřil jeho generální tajemník František Xaver Hodáč. Vlastimil Tusar ve svém projevu poděkoval jménem vlády Karlu Kramářovi za jeho činnost na mírové konferenci v Paříži. Napravil tak políček, který Kramářovi učinilo minulé Národní shromáždění, které zaslalo děkovný telegram pouze Edvardu Benešovi. Národní demokraté při hlasování o důvěře vlády odešli ze sálu.

První Tusarova vláda s sebou větší stabilitu nepřinesla. Omezme se pouze na krátké shrnutí. Nedobrá stav zásobování a drahota přetrvávaly. Kurz domácí měny klesal a hospodářství se teprve pomalu vzpamatovávalo z válečných let. Na povrch se začaly dostávat jednotlivé rozpory v koalici a v sociální demokracii nebezpečně sílilo krajně levicové křídlo strany. Národní demokraté prováděli hlasitou opoziční politiku směřovanou zejména ke kritice ekonomických opatření a poklesu kurzu měny. Další jejich hrozby směřovaly k tomu, aby se republika nestala: „*kořistí je*

20 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 743.

dné třídy, vydrážděné nesvědomitými sobci“.²¹ Neúnavný Alois Rašín nezřídka mluvil o státním bankrotu a u veřejnosti stále velmi vlivný stranický tisk líčil budoucnost republiky pochmurně. Především otázka poklesu měny, tolik citlivou pro Rašína, se stávala permanentním podnětem pro silnou opozici. Předseda strany Karel Kramář dával přednost zabývání se velkými panslavistickými vizemi, ale striktní praktik Rašín představoval toho, kdo prováděl praktickou politiku strany a byl jejím faktickým vůdcem. Národní demokracie pro něj představovala strážce národního charakteru státu. Z těchto pozic kritizovala strana politiku Edvarda Beneše v tzv. těšínské otázce a přijetí jazykového zákona. Národní demokraté silně prosazovali češtinu jako státní jazyk, přičemž trvali na odmítání jakýchkoliv ústupků vůči Němcům. Před hlasováním o uzákonění ústavy svolali národní demokraté tábor lidu na Malostranské náměstí, kde chtěli hájit svoje názorová stanoviska. Tábora lidu se zúčastnili také socialisté a vše skončilo rvačkou. K nejhlasitějším nacionálům patřil literát Viktor Dyk. Velký kritik ČsND Ferdinand Peroutka píše o halasné a demagogické národnědemokratické opozici.²² Účelem podle něj bylo, aby se strana vrátila k vládní moci. S tímto názorem můžeme souhlasit. Faktický lídr strany Alois Rašín se poučil z chyb. Vzdávat se dobrovolně moci jako v květnu 1919 nebylo dobrým krokem. Politika tvrdé protivládní opozice neměla ani ve straně jednotnou podporu. Brzo se s kritikou vedení strany přihlásilo moravské křídlo (bývalí lidovopokrokáři) v čele s Jaroslavem Stránským. Národohospodář Karel Engliš nesdílel temné obavy Aloise Rašína z poklesu měny a odmítal stranou prosazovaný pesimismus. V Kramářově vládě hrála národní demokracie často roli středu a prostředníka mezi agrárníky a socialisty. Taktéž se nebála na sebe brát nevděčnou roli při prosazování nezbytných daní a udržení rozpočtu pod kontrolou. Voliči tyto kroky učiněné v zájmu státu a celého národa v komunálních volbách ocenili pouhými 9,6 procenty a to vyvolalo pocit nevděku a někdy i nepochopení. Můžeme konstatovat, že v opozici se strana posunula více napravo.

Opoziční politika nepřinesla Československé národní demokracii nic dobrého – respektive 6,25% hlasů v prvních parlamentních volbách, které se konaly 18. dubna 1920. Poslanecký klub se razantně zmenšil z 46 poslanců na 19. Senátní volby z 25. dubna vše jen potvrdily. Stejný procentní zisk znamenal 10 mandátů v senátu. U voličů hlásících se k českému národu získala ČsND v Čechách ještě přijatelných 13,4% hlasů.²³ Na Moravě žádný vzrůst nepřišel a na Slovensku strana fakticky neexistovala, takže její zisk mezi československým lidem klesl na 9,1%. Po započítání hlasů všech obyvatel Československa (menšin) se celkový volební zisk ještě zmenšil na oněch 6,25% hlasů. Ani vedení národně demokratické

21 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky : (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 123.

22 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 763.

23 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky : (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 125.

mládeže – Mladá generace, sdružené kolem Jaroslava Werstadta, straně nepomohlo a odmítlo stranu podpořit.²⁴ Jediných slušných výsledků bylo dosaženo v Praze, která je voličsky specifická (více pravicová) dodnes. Kandidátní listinu do poslanecké sněmovny vedl Karel Kramář a do senátu populární spisovatel Alois Jirásek. Československá národně demokratická strana se stala malou parlamentní stranou a její vůdci neblaze nesli tuto voličskou nepřízeň. Na rozdíl od předešlých (komunálních) voleb se ty parlamentní konaly také na Slovensku a svými celkovými výsledky na ně navázaly. Vítězem voleb se opět staly socialistické strany, které společně získaly v celém státě 50,57% hlasů českých a slovenských voličů.

2.3 Pětka a vládní návrat

volby do obou komor Národního shromáždění proběhly klidně a bez incidentů, ale léto 1920 přineslo velkou politickou krizi. Každý politicky významný činitel kombinoval a s napětím očekával, co se může stát. Dalšímu vývoji udávala ráz levice, a to zejména vedení marxistické levice v sociální demokracii. Mezinárodní situace přímo vybízela k pučistickému pokusu krajní levice o převzetí moci, protože Rudá armáda začátkem srpna stanula před Varšavou. Nicméně domácí levice pod vedením Bohumíra Šmerala zachovávala klid a i nadále trvala na svém. Přála si ovládnout sociální demokracie zevnitř. Druhá vláda Vlastimila Tusara netrvala ani celé čtyři měsíce. Po dlouhých jednáních národní demokracie svolila k uvolnění Karla Engliša pro post ministra financí. Engliš vyloučen a potrestán nebyl, ale strana jako celek měla k vládě nezávislé stanovisko. Moravská část strany svého Engliša podpořila. K jeho vládnímu uvolnění pomohly zejména intervence prezidenta Masaryka a Jaroslava Preisse.²⁵

Vedení sociální demokracie se v srpnu rozhodlo převzít iniciativu a porazit marxistickou levice ve straně. Vlastimil Tusar v součinnosti s prezidentem T. G. Masarykem podal 14. září demisi, aby si vedení strany uvolnilo ruce k zápasu s levicí ve vlastní straně. O den později vznikla první úřednická vláda, které se chopil na Tusarovo doporučení prezident zemské správy Jan Černý. Ministrem financí zůstal národní demokrat Karel Engliš. On se svými návrhy a také vláda jako celek byli při hlasování v poslanecké sněmovně několikrát poraženi.

Z potřeby ukončení politické krize a obnovení funkčního vládnutí se během podzimu 1920 začala postupně formovat stínová vláda tzv. Pětka. Na začátku stála dohoda T. G. Masaryka s Antonínem Švehlou, Rudolfem Bechyněm a Jiřím

24 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Hrst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 170.

25 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 1, *Rašín budovatel*. s. 182.

Stříbrným.²⁶ Šlo tedy o půdorys rudozelené koalice, ale porážky úřednické vlády v Národním shromáždění vedly k jejímu rozšíření a zajištění si dostatku hlasů v poslanecké sněmovně. Členy Pětky se stali národní demokrat Alois Rašín a lidovec Jan Šrámek. Zrodil se tak oligarchický model vládnutí, který měl udržet v tehdejších poměrech demokracii. Dohody pětice mužů řídily celou československou politiku. Striktně se vyžadovalo jednomyslné rozhodnutí. To s sebou neslo praxi dílčích ústupků a následných kompenzací pro jednotlivé strany. Stranické sekretariáty se staly převodovými pákami a díky vázaným kandidátním listinám se poslanecká sněmovna stala v podstatě formální hlasovací mašinérií.

Pětka měla za úkol faktickou vládu, dokud nebude možné obnovit praxi ryze politických koalic, kde převažuje sociálně-koaliční zájem a nikoliv nacionální hlediska. Zima 1920–1921 přinesla hlubokou parlamentní krizi. Poslanecká sněmovna zasedala nepravidelně a vládní návrhy zákonů byly schvalovány ve zkráceném řízení. Vládu řídila pětice mužů. Ministr financí Karel Engliš měl ambice zvýšením daní sanovat státní rozpočet, ale s tím narazil u svého stranického kolegy Aloise Rašína. Jejich spor měl ideovou podstatu. Rašín se striktně držel zásady omezování státních výdajů. Úřednický aparát na ministerstvu financí byl jím vybrán a dosazen. To znamenalo loajalitu a především, že byl neustále informován o dění uvnitř ministerstva. Rašín měl jako člen Pětky a faktický lídr strany větší vliv než Engliš. Ten podal 21. března 1921 demisi a Ministerstva financí se ujal Rašínův muž Vladimír Hanančík – prezident zemského finančního ředitelství. Jako projev solidarity s Karlem Englišem se stále více odbojnější Jaroslav Stránský vzdal poslaneckého mandátu. Patrně očekával nové parlamentní volby, které ale nepřišly. Svoji následnou nespokojenost ventiloval listem voličům, kde kritizoval Rašína a Pětku, která měla dělat: „*rošláckou politiku*“.²⁷ Na poslanecké místo uvolněné Jaroslavem Stránským zasedla učitelka Josefa Rosolová.

Politici nemají příliš rádi úřednické vlády a myšlenka na řádnou politickou vládu visela ve vzduchu již od jara 1921. Musela to být vláda Pětky, ale její členové se do ní kromě Jana Šrámka příliš nehrnuli. Stratég Antonín Švehla premiérství momentálně nechtěl, ale povedl se mu dobrý taktický tah, když do této pozice vmanévroval Edvarda Beneše. To zároveň podporoval i prezident Masaryk. Alois Rašín dal opět přednost dosazení svého člověka do vedení ministerstva financí. V ministerském křesle usedl jeho důvěrník Augustin Novák – vrchní ředitel Bankovního úřadu ministerstva financí. Jeho finanční politika vycházela z Rašínových pokynů a představ. Ty směřovaly k přísné deflaci a razantnímu posilování domácí měny. České banky disponovaly kapitálem, který výrazně převyšoval sílu okolních měn a následkem této politiky byla úspěšně nastartována a prováděna nostrifikace.

26 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 140.

27 VÚA – VHA, Sbírka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 77.

Vyhlídka dalšího přímého Rašínova angažmá v ministerském křesle v jeho straně způsobovala obavy.²⁸ Jákýkoliv ministr bude muset šetřit a to nepřinese žádné kladné politické body. Navíc Rašín se již jednou stal doslova „nepřítelem lidu“ a nebylo potřebné znovu tyto vášně obnovovat. Augustin Novák převzal úřad jako nezávislý ministr. Národní demokracie se tak spokojila s jedním ministerstvem. Pokud by Ministerstvo vnitra neměl převzít nestraník, tak ho národní demokracie podle propozic měla reklamovat pro sebe se zamýšleným ministrem Rašínem.²⁹

Československá národní demokracie se oficiálního (stranického) vládního návratu dočkala až 26. září 1921, kdy vznikla vláda pod vedením Edvarda Beneše. Ladislav Novák převzal Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností.³⁰ Patřil k bývalým staročechům a měl dobrý poměr s Hradem, který ho podpořil. Novák bývá označován jako člen tzv. průmyslového křídla strany, které hájilo své zájmy. Jedním z jeho prvních opatření se stalo deseti a více násobné zvýšení celních tarifů. Znamenalo to vyloženě ochrannou politiku domácího průmyslu. Vzhledem k situaci v Německu to jistě představovalo nutné opatření, ale Novák tuto politiku zastával prakticky po celé dlouhé vládní angažmá. Podporoval nostrifikaci a především dosazování Čechů do správních rad. Sám Ladislav Novák byl průmyslníkem (firma Novák&Jahn), naturelem introvert, který měl blíže k umění. Skládal libreta k operám a baletům. Pro dobrý poměr s Hradem si ve straně přílišnou a širokou oblibu nezískal. Dostal příslib poslaneckého mandátu s tím, že by měl hájit pozice českého průmyslu před domácími (nacionálně naladěným) německým průmyslem. Později šlo o hájení průmyslu proti aktivitám agrárníků. Alois Rašín se k požadavku průmyslníků na svého vládního zástupce stavěl vlažně. Odůvodňoval to tím, že mezi nimi není nikdo vhodný do ministerské funkce a rozhodnutí o angažování některého z nich, případně přímo Ladislava Nováka, oddaloval.³¹ Ve volební porážce roku 1920 L. Novák mandát nezískal. Karel Kramář měl s touto situací mnoho problémů, protože Novák jako zástupce průmyslu často reklamoval slíbený mandát. Situace se vyřešila až odchodem Františka Síse do Paříže, kde působil jako zahraniční korespondent *Národních listů*. Ladislav Novák se stal poslancem až 4. prosince 1920.

Vláda Edvarda Beneše měla mírně nezvyklé postavení. Samotný Beneš přijal ministerské předsednictví jako úkol ve státním zájmu. Neprahl po něm, spíše to pro něj znamenalo přítěž. Jeho ambice směřovaly k zahraniční politice a zejména ke Společnosti národů. Nebyl straníkem, a tím pádem se ani nemohl cítit vázán stranickou disciplínou. Již od začátku mělo postavení ministerského předsedy Edvarda Beneše formu jistého provizoria, protože byl závislý na rozhodnutích Pětky,

28 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu IV*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 1518.

29 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 362.

30 Převzal také Ministerstvo pro zahraniční obchod, které bylo zrušeno 19. ledna 1922.

31 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 193.

kteřá suverénně vládla dál. Zvýšené dění na mezinárodním poli ho plně zaměstnávalo a sám hledal cesty, jak premiérský úřad co nejrychleji někomu předat dál. Poprvé nabízel demisi již v lednu 1922, ale primus Pětky Antonín Švehla s převzetím úřadu stále otálel.³² Nakonec premiérské provizorium Edvarda Beneše trvalo přes jeden celý rok. Jeho nejen premiérskou pozici oslabil výsledek konference v Janově. Edvard Beneš patřil k jejím iniciátorům a chtěl se předvést jako diplomat celosvětové úrovně, který pomůže k řešení francouzsko-britských diferencí a navrch přidá zlepšení vztahů s RSFSR. Díky smlouvě z Rapalla (dohodě Němců se Sověty) skončila konference blamáží. Zahraničně politickou orientaci národní demokracie určovalo Kramářovo rusofilní smýšlení. To znamenalo konflikt s Benešovou politikou, který měl zájem na nalezení normalizace vztahů se Sověty. ČsND protestovala i proti obchodním stykům s bolševiky a Rašín odmítl požadavky domácího průmyslu na poskytnutí státních garancí pro obchod s RSFSR. Představy Karla Kramáře o zahraniční politice se již v roce 1918 mýjely s realitou a s přibývajícímí léty se tyto tendence ještě více prohlubovaly. Kramář předpokládal německý revizionismus a spojenectví Sovětů s Německem. To by představovalo tvrdý úder versaillskému systému, na který se orientovala diplomacie Československa. Tato prognóza se nakonec vyplnila, ale Kramářem proponované hledání zajištění republiky u slovenského Ruska se absolutně neshodovalo s realitou a možnostmi domácí, ale i mezinárodní politiky.

Antonín Švehla se chopil ministerského předsednictví 7. října 1922. Členové Pětky kompletně vystoupili ze stínu a ujali se ministerstev. Z národní demokracie si udržel ministerský post Ladislav Novák a Alois Rašín se vrátil na Ministerstvo financí. I přes hospodářský propad Rašín tvrdě hájil deflační politiku a bojoval proti aktivitám německého kapitálu. V zájmu stability měny byla koruna udržována na 16 švýcarských centimech, což představovalo velmi vysoký kurz a silnou domácí měnu. Takto vysoký poměr k švýcarskému franku byl udržován až do devalvace v roce 1934. Deflační politika udržovaná i po smrti Rašína nejvíce vyhovovala silným českým bankám, zejména Živnostenská banka mohla expandovat a její vliv na státní hospodářství rostl. Naopak slabší banky, které měly nedostatek rezervního kapitálu, trpěly. Stinnou stránku deflace pocítili českoslovenští exportéři, jejichž zboží se stalo v cizině velmi drahé.

5. ledna 1923 provedl ne zcela příčetný anarchista (a také komunista) Josef Šoupal atentát na nejnepopulárnějšího člena vlády Aloise Rašína (více v podkapitole 2.7.). Po šesti týdnech utrpení 18. února 1923 Alois Rašín následkům atentátu podlehl. Jeho ministerské křeslo převzal stavitel a předseda správní rady Živnostenské banky Bohdan Bečka. Ten bývá označován za muže Živnostenské banky a průmyslového křídla ve straně, ale tato označení je nutno korigovat. Bečka

32 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 226.